

KEMALPAŞAZÂDE’NİN *BEYÂNÜ’L-VÜCÛD* RİSÂLESİNDE VAHDET-İ VÜCÛD İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Veysel AKKAYA*

Giriş

“Vücûd” kelâm, felsefe ve tasavvufun ortak kavramlarından biridir. Bu kavram ontolojik ve epistemolojik açılardan ilgili diğer kavramlar çerçevesinde her üç ilim dalında kendi özel bakış açılarıyla incelenmektedir. Vücûd kavramının tasavvufta en geniş anlamda açılımlarını yapan sûfî, hiç şüphesiz Muhyiddîn İbnü’l-Arabî olmuştur. Onun büyük külliyyâtı daha çok bu konunun merkeze alındığı açıklamalardan oluşmaktadır.

İbnü’l-Arabî, Vücûd ile ilgili ulaştığı bilgilerin diğer ilim alanlarından farklı olarak keşfi olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Ona göre mutlak Vücûd, bütün varlıkların kaynağı olup o da Allah’tır. Allah’ın dışındaki varlıklar hakîki olarak Vücûd olamazlar, ancak onlara “mevcûd” denilebilir. Hakk’ın varlığı olarak “Vücûd” bir olup, âlemdeki varlıklar bu “Vücûd”un farklı mertebelerdeki tezâhürlerinden ibârettir. Mutlak Vücûd zât olarak tek iken, sıfat mertebesi ve diğer alt mertebelerde tezâhürleri bakımından çokluk olarak zuhûr eder. Bu açıdan varlıkların zâtı itibâra alındığında birlik, tezâhürleri açısından da çokluk söz konusudur. İbnü’l-Arabî eserlerinde bu temel görüşünü ayet, hadis ve temsillerle izah etmektedir.¹ Ancak onun Vücûd hakkındaki derin ve yüksek düzeyde anlatımları gerek dil açısından gerekse paradoksal ifadeler içermesi yönüyle farklı anlaşılmalara sebep olmuştur. İslam âlimleri arasında zaman zaman tartışmalar olmuş, lehte ve aleyhte risâleler kaleme alınmış ve fetvâlar verilmiştir.²

Şeyhülislâm Kemalpaşazâde de bu tartışmalara katılarak lehinde fetvâ veren ve risâle yazarlardan birisidir. Kemalpaşazâde’nin fetvasına göre İbnü’l-Arabî büyük bir şeyh ve aynı zamanda müctehittir. İbnü’l-Arabî’nin sözlerinin bir kısmının manası açık, bir kısmının ise zâhir ehlinin anlayışına göre gizli ancak keşf ehline göre açıktır. Şeyhin anlatmak istediğini anlamayanın “İlmin olmadığı şeyin ardına düşme...”³ ayetine göre susması gerekir.⁴ Kemalpaşazâde’nin bu tespitleri İbnü’l-Arabî’nin vahdet-i vücûd ile ilgili görüşlerinin umum tarafından kolay anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır. Çünkü o kendine has bir dille ve kelimelere yüklediği yeni anlamlarla mesele-

* Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4760-9951, veysel.akkaya@izu.edu.tr

¹ Mahmud Erol Kılıç, “İbnü’l-Arabî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 499-501; Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 432.

² Abdurrezzak Tek, “İbnü’l-Arabî’yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9, no. 23 (2009): 281-301.

³ el-İsrâ, 17/36.

⁴ Tek, “İbnü’l-Arabî’yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar”, 296-97.

leri anlattığı için, onun ıstılâhına vâkîf olmayanın anlaması zordur. Ayrıca keşfi bilginin ifade edilmesinin güçlüğü sebebiyle sûfilerin remzî dil kullanmak durumunda oldukları da göz önüne alındığında, tasavvufî metinleri kendi anlam dünyası içerisinde okuyabilmenin zannedildiği kadar kolay olmadığı bir gerçektir. Tasavvufî metinler bu hassas durum göz ardı edildiğinde veya sûfilerin dünyasından haberdar olmadan okunduğunda meselelerin sağlıklı bir değerlendirmesini yapamayacağı için Kemalpaşazâde, bu tür kimselere anlamadığı konuda susmasını tavsiye etmektedir.

Varlık ile İlgili Görüşleri

Kemalpaşazâde'nin tasavvufta varlığı açıkladığı risâlesi *Beyânü'l-Vücûd* adını taşımaktadır. Resâilü İbn Kemâl içerisinde yer alan eser, Ahmed Cevdet tarafından neşredilmiştir.⁵ Ayrıca Osmanlıca iki tercümesi bulunmaktadır.⁶ Her iki tercüme üzerinde tez ve makale çalışması yapılmıştır.⁷ Son olarak eserin tahkik, tahlil ve tercümesi makale şeklinde yayınlanmıştır.⁸

Kemalpaşazâde, *Beyânü'l-Vücûd*'da İbnü'l-Arabî'nin varlık ile ilgili görüşünü şer'î çerçevede anlatarak, aslında Kelâm'da anlatılan isbât-ı vâcib konusunun irfânî bir dille izâhı olduğunu ortaya koymuştur.⁹ Nitekim kaleme aldığı "*Risâle fî isbâti'l-Vâcib*" ve "*Şerhu risâleti isbâti'l-Vâcib*" eserlerinde de varlık konusunu incelemiştir,¹⁰ bu üç eserinde ortak nokta olarak varlığı vâcibu'l-vücûd ve mümkünü'l-vücûd çerçevesinde izah etmiştir.

Kemalpaşazâde *Beyânü'l-Vücûd*'da tasavvufî açıdan varlığı incelerken merkeze İmam Gazzâlî'nin *Mişkât*'ında¹¹ yaptığı gibi Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin nûr oluşunu¹² almıştır. Bu ayetten hareketle nûr ve gölge metaforu ile konuyu yine ilgili ayetlerle anlatmaya başlar. Buna göre ilâhî varlık mahzâ nûr olup diğer varlıklar onun gölgesinden ibârettir. O "*Rabbi'nin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?*"¹³ ayetinde kastedilen gölgenin âlem üze-

⁵ Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa, *Resâilü İbn Kemal*, nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316).

⁶ Mîdhat Bahârî, *Leâli-i Me'ânî* (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdûmları Matbaası, 1328); İbn Kemâl, *Vücûd Risâlesi*, çev. Ali Nihad Tarlan (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1723-b/297.71).

⁷ Soner Kocaoğlu, "İbn-i Kemâl'in Beyânü'l-vücûd Risâlesi'ne Mîdhat Bahârî Tarafından Yapılan Leâli-i Me'ânî Adlı Tercümenin Transkripti ve İncelemesi" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü, 2021); Mustafa Salim Güven, "İbn Kemâl'in Vücûd Risâlesi'nin Ali Nihad Tarlan Tarafından Yapılan Osmanlıca Tercüme Eşliğinde İncelenmesi", *Eskiye Dergisi* 46 (2022): 169-220.

⁸ Muhammed Zakir Bakhtari ve Soner Kocaoğlu, "Kemalpaşazâde'nin Beyânü'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", *Universal Journal of Theology* 6, no. 1 (t.y.): 247-88.

⁹ Bakhtari ve Soner, 269.

¹⁰ Hatice Toksöz ve Rabia Gün, "Kemalpaşazâde'nin İsbât-ı Vâcib Yorumu ve Katkısı", *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021): 36-37.

¹¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Mişkâtü'l-envâr*, ed. Ebü'l-Alâ Afîfî (Kâhire: ed-Dâru'l-kavmiyye, 1964), 57.

¹² en-Nûr 24/35

¹³ el-Furkân 25/45.

rindeki Hakk'ın varlığının gölgesi olduğu kanaatindedir. Bu yaklaşım tarzına göre “*Biz ona şah damarından daha yakınız.*”¹⁴ ayetinden gölgeye nûrdan daha yakın bir şey olmadığı anlaşılır. Kemalpaşazâde tam burada İbnü'l-Arabî'nin *Fusus*'taki “A'yân-ı sâbite varlık kokusunu koklamamıştır.”¹⁵ şeklindeki meşhur bir sözüne yer verir. Burada a'yân-ı sâbite; zâhir olan varlıkların Allah'ın ilmindeki hakikatleri manasıdır. İbnü'l-Arabî'ye has bir kavram olarak âlemde ortaya çıkan varlıkların gerçekte müstakil bir varlığı olmayıp, Allah'ın varlığının farklı sûretlerde tecellilerini ifade için kullanılmıştır.¹⁶ Kemalpaşazâde, İbnü'l-Arabî'nin bu sözünden hareketle nûra gölgeden uzak bir şey olmadığı sonucunu çıkarır. Âlemdeki düzen de ilâhî nûr olan varlık ve onun gölgesi olan yoklukla gerçekleşir.¹⁷

Kemalpaşazâde ilâhî varlığın tecellilerini anlatmak için ayna metaforuna başvurur. Mutlak Varlık hüviyetinden tenezzülü ile “a'yân” diye tabir edilen hakikat aynalarında tecelli ederek, kendi güzelliğini seyretmiştir. Tecelli ettiği hakikatlerin çokluğu kesreti ortaya çıkarmıştır. Kemalpaşazâde bu tecellilerde Allah'ın bir şey ile birleşmediği gibi aynı anda hiçbir şeyden de ayrı olmadığını hatırlatır. Bu paradoksal ifade İbnü'l-Arabî'nin metinlerinde Allah ile âlem ilişkisini anlatmak için sık sık kullandığı bir yöntemdir. Çünkü Allah ile tecellisini aynı göremeyeceğimiz gibi tamamen ayrı da addedemeyiz. Tam burada konuyu insanın varlığına getiren Kemalpaşazâde Allah ile kul arasındaki perdeye dikkat çeker. Bu perde genelde zannedildiği gibi Allah ile kul arasında gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bir uzaklık gibi uzaklığın olduğu şeklinde anlaşılır. Aslında böyle bir uzaklık yoktur. Allah kuluna çok yakındır. Bizde bulunan varlık perdesi yani kendi varlığımız Allah'ın varlığından bir emanet olduğu halde biz onu kendimize âit kabul ederiz. Bunun için Kemalpaşazâde der ki: “Eğer sen olmasan Hak olur.” Bu cümlede kastettiği kişinin kendi varlığının aslında olmadığını fark ederek bu mevhum varlık bilincinden hakiki varlık bilincine yükselmesidir. Ona göre bu hale ulaşmanın yolu hadîs-i kudsîde bahsedilen nâfile ibadetlere sarılarak kulun Allah'a yakınlaşması neticesi, Allah'ın onu sevmesi ve kendi varlığından kurtarmasıdır. Öyle ki artık kul Allah ile işitmeye, görmeye, dokunmaya, yürümeye ve konuşmaya başlar.¹⁸ Bu hadîsten çıkardığı sonuç, kişide Hakk'ın varlığının ortaya çıkması, kişinin yokluğunu idraki miktarıdır. Ayrıca bu hadîs-i kudsîde muhabbete işâret edilmesine de dikkat çeken Kemalpaşazâde, mu-

¹⁴ Kâf 50/16.

¹⁵ Bu söz İbnü'l-Arabî'ye âittir. Muhammed b. Alî b. Muhammed Muhyiddin el-Arabî, *Fususü'l-Hikem*, tahkik: Ebu'l-Alâ Afifi (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1946), 77.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “A'yân-ı sâbite”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 198; Kadir Özköse, “Mümkün Varlıkların İlahî İlimdeki Ezeli Hakikatleri: Ayan-ı Sabite”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2011): 15-36.

¹⁷ Bakhtari ve Soner, “Kemalpaşazâde'nin Beyânü'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”, 269.

¹⁸ Bk. Buhârî, Rikâk, 38

habbet yolunun sonunun ikiliğin kalkması ve Hak gelince bâtılın kaybolmasıdır.¹⁹

Kemalpaşazâde Hakk'ın varlığını nûr tecellisi ile anlatmaya devam ederek, âlemdeki bütün varlıkların en küçüğüne kadar her birine bu nûr yani varlığın tecelli ettiğini belirtir. Ona göre “Allah, mahlûkâtı karanlıkta yarattı sonra onlara nûrundan serpti”²⁰ hadisi bu anlamda düşünülebilir. Ayrıca her bir varlığın nûru çokluktan gelmez. Tek olan nûr-i ilâhîdendir. “*Yeryüzü, Rabb'inin nûruyla aydınlanır.*”²¹ ayeti bunu açıkça ifade etmektedir. Her bir varlığın Allah'ın nûrunun dışında olmadığı ve O'ndan ayrı olmadığı hususunda bir başka ayette şöyle buyrulur: “...*üç kimse gizli bir şey konuşmaz ki onların dördüncüsü Allah olmasın...*”²² Ona göre Allah'ın muhît olmasından²³ anlaşılan bir mânâ da Allah'ın bütün ruhları ve suretleri kuşatmış olmasıdır.²⁴

Kemalpaşazâde Hakk'ın varlığı hususunda üzerinde durduğu bir ayet de “...*O'nun zâtından başka her şey yok olucudur...*”²⁵ ayetidir. Bu ayet ile ilgili İmam Gazzâlî'nin açıklamalarına yer verir. Gazzâlî nûr metafiziğini anlattığı meşhur eseri *Mişkâtü'l-envâr*'da hakikate eren sûfilerin keşf yoluyla Allah'ın varlığından başka bir varlık görmedikleri hususunda ittifak ettiklerini söyler. Ancak bu hale erişenleri iki kısımda inceler. Birinci kısımda olanlar ilmî ve irfânî olarak bu hakikate ermişlerdir. Çünkü birçok ayet ve hadis zaten bize bu bilgiyi vermektedir. Ancak diğer bir kısım sûfiler zevkî olarak bunu yaşadıkları için kendi iç dünyalarında kesret ortadan kalkarak vahdete gark olup akılları durmuştur. Onlardaki bu hal tasavvufta sekr denilen mânevî bir sarhoşluk olup bu şekilde kendilerinden geçtikleri için Allah'tan başka her şeyi yok hissettikleri ve hatta kendilerini de bu şekilde hissettikleri için “Ene'l-Hak” Ben Hakk'ım gibi cümleler söylemişlerdir. İmam Gazzâlî onları normal bir halde bulunmadıkları için mazur görmektedir. Çünkü âşıklar kendilerinden geçtikleri için onların buna benzer sözlerini yaymamak ve rivayet etmemek gerektiğini belirtir. Gazzâlî'ye göre aslında Hak âşıklarının bu hâlinin benzeri beşerî aşkıta da görülür. Onlar da bir tür aşk sarhoşluğu içinde “Ben sevdiğim kimseyim, sevdiğim kimse de bendir.” gibi sözler söylemişlerdir. Gerçekten de beşerî âşıkların buna benzer acaip sözleri kimse tarafından kınanmamıştır. Çünkü herkes onların bu sözleri aşkın galebesiyle söylediğini bilirler. Gazzâlî de aşk ehli sûfilerin bu halini hatırlatarak onların mâzur görülmeleleri taraftardır. Nitekim sekr hâlinde kurtulan sûfiler de akılları başlarına gelince gerçek bir ittihad olmadığını, ittihada benzer bir hal yaşadıklarını

¹⁹ Bakhtari ve Soner, “Kemalpaşazâde'nin Beyânu'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”, 270-71.

²⁰ Tirmizî, Sahîh, nr. 2646.

²¹ ez-Zümer, 39/69.

²² el-Mücâdele, 58/7.

²³ Fussilet, 41/54.

²⁴ Bakhtari ve Soner, “Kemalpaşazâde'nin Beyânu'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”, 271-72.

²⁵ el-Kasas, 28/88.

bilirler. Gazzâlî onların yaşadığı bu hâli izah için kişinin aynaya baktığında aynayı görmeyip kendini görmesini misal verir. Gördüğü suret gerçekte aynaya ait iken bir tür algı yanılgısı içinde aynayla birleşenin kendi sureti olduğu zannına kapılır. Bu çoğu zaman herkes için kaçınılmaz bir durumdur. Gazzâlî aslında demek istiyor ki, sûfiler de Hakk'ı kendi aynalarında müşâhede ettiklerinde aynayı değil Hakk'ı gördükleri için aynadaki tecelliye Hakk zannetmişlerdir. Gazzâlî bu hâli bir de kadeh ve şarap sembolüyle açıklar. Kişi kadehe değil şaraba dikkat kesildiği için kadehin rengi ile şarabın renginin aynı olduğu zannına kapılır. Ancak bilgisi derinleştiğinde zamanla bunun ayrı olduğunu fark edecektir. Bunun gibi Allah'ın varlığı ile kulun varlığında asla ittihat yoktur. Bunu ancak bilgisinin derinleşmesi neticesinde anlayan kimse bu yanılgıdan dolayı istiğfar edecektir.²⁶ Şu şiir tam da bu konuyu anlatır:

*Şeffâf kadeh ve berrak şarap öyle saflık kazandılar ki
Birbirlerine benzediler ve ayırt etmek zorlaştı.
Sanki o gördüğün şaraptır, kadeh değildir
Veya kadehtir, şarap değildir²⁷*

Kemalpaşazâde, Gazzâlî'nin açıklamalarına ek olarak, "...Onun iştmesi mesabesinde olurum, böylece benimle iştir, görmesi mesabesinde olurum, benimle görür..."²⁸ hadîs-i kudsîsinde belirtilen halin, kulun bekâ makamına ulaştığında, Allah'ın onu fânî sıfatlarından arındırarak, bâkî sıfatlarıyla donatması olduğunu söyler. Bu hale gelen kul artık kendisiyle değil, Hak ile görmeye ve konuşmaya başlar. Ancak bu bir ittihad hali değil, dostluk ve yönlendirici olma halidir. Kemalpaşazâde bu meseleye herkesin vukûfiyetinin kendi derecesinden olacağını, avâmın postu, havâssın postu ve dostu, âşıkların ise sadece dostu göreceklerini bazı örneklerle anlatır.²⁹

Meselenin özü ilâhî muhabbeti zevkin farklılığı ile alâkalıdır. Ona göre "O, onları sever"³⁰ ayetindeki sevgi kadehinden içen kimseler sabit-kadem ise gerçek sevginin "O" olduğunu söylemiştir. Ancak sekr hâli meydana geldiyse "Ben" demiştir. "Ben" diyen mahviyetinden "O" diyen ise Hak ile bâkî olmasından dolayıdır. Ancak her ikisi de aynı hakikati kastetmişlerdir. "Ben" dediğinde kendi benliğini değil, gerçek "Ben"i kastetmiştir. Onu kendinden geçirerek, hadiste belirtildiği gibi onun dilinden konuşan Allah'tır. Kemalpaşazâde bu kanaatinin doğruluğu hususunda Ebû Yezîd Bistâmî'nin, "Kendimi tenzih ederim, benim şânım ne yücedir." sözünü insanlar inkâr edince: "Hak kendi nefsinin kulunun dilinde tesbih etti." dediğini hatırlatır. Ebû Yezîd'in bu sözünden kastı, Allah'ın kulunun dilinden konuşmuş olma-

²⁶ Bakhtari ve Soner, "Kemalpaşazâde'nin Beyânü'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", 273-74.

²⁷ Bakhtari ve Soner, 273.

²⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

²⁹ Bakhtari ve Soner, 273-74.

³⁰ el-Mâide, 5/54.

sıdır. O sırada sekr ve vecd halinde olan kimse Hak tarafından korunmuş ve sırrı emniyete alınmıştır. O nefsinden fânî olmuş, nefsi de ondan fânî olmuştur. Kemalpaşazâde'ye göre bu hal, Hakk'ın kulunun kalbi üzere tecelli etmesidir. Kul bu halde Hakk'ı ayne'l-yakîn müşâhede eder. Bunu misal olarak Hakk'ın kulunun gözüne tecelli ettiği durumda, kulun basîreti, hulûl, ittisal ve infisal olmaksızın gerçekleşir çünkü Allah zâtında bütün sûretlerden münezeh iken, sâbit hakikat aynaları ve kevn mertebelerinde ise her sûrete bürünür. Basiretle bakan kimse Allah'ın zâtın başka bir zât olmadığını görürce, sûretlerdeki bütün değişimlerin ve çokluğun zâta değil, sıfat ve hükümlerde olduğunu bilir. Kemalpaşazâde bu meseleyi ayrıca kelâmî bir ifadeyle anlatma ihtiyacı duyarak, vâcibu'l-vücûd'un bütün hallerde bâkî ve sâbit olduğunu, mümkünü'l-vücûdun yani sûret ve hallerin sürekli değiştiğini belirtir. İşte Hakk'ın âlemi yaratması -ki bu yaratılış her andır- nûr-i ilâhînin zuhûrundan ibârettir. Dolayısı ile ona göre bizler aslında farklı ve sayısız olan sûretlerde o nûrun tecellilerini görmekteyiz. Mümkün varlıklar vâcib Varlık'ın aynalarından ibarettir.³¹

Kemalpaşazâde varlık hakkında anlattıklarından sonuç olarak, âriflerin mecâzdan hakikate mîrac yaptıklarını, ayne'l-yakîn olarak varlıkta Allah'tan başka hiçbir varlığın olmadığı kanaatine keşfen ulaştıklarını belirtir. Buna delil olarak "Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu"³² hadîsini hatırlatır. Cüneyd-i Bağdâdî bu hadisi duyunca "şimdi de aynı şekildedir" demiştir.³³ Onun bu yorumu, aslında Allah Teâlâ'nın zamanla kısıtlı olmadığına dikkat çekmektedir. Çünkü zamanı yaratan Allah'tır. Allah için geçmiş, şimdi ve gelecek birdir. Bu husus dikkate alındığında Allah her zaman hakîkî vardır; başka bir şey ise her zaman hakîkî olarak yokluk üzeredir şeklinde anlaşılabilir.

Kemalpaşazâde Allah'ın varlığından başka bir varlığın olmadığını anlatmak için sudaki balıklar metaforunu da kullanır. Suyu hiç görmeyen ve bunun için merak eden balıklar ilim ehli bir balığa suyu kendilerine göstermelerini isteyince, onun siz bana sudan başka bir şey gösterin ki ben de size suyu göstereyim, dediğini söyler.³⁴ Bu anlatıma göre bütün yaratılanlar Hakk'ın varlık denizi içinde buldukları halde, hakîkî varlığı fark edememektedirler. Kemalpaşazâde, Hakk'ın varlığının tecellilerini de deryadaki suyun dönüşümü ile anlatır. Su buharlaşınca bulut, yoğunlaşıp aşağı düşünce yağmur, toplanıp akmaya başlayınca nehir, tekrar deryaya ulaşınca derya olur.³⁵ Bunun gibi tecelliler de her mertebede farklı şekiller ve adlar ile anılsa da tek olan Hakk'ın zuhûrundan ibarettir.

³¹ Bakhtari ve Soner, "Kemalpaşazâde'nin Beyânu'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", 275-76.

³² Buhârî, Bed'u'l-Halk, 1.

³³ Bakhtari ve Soner, "Kemalpaşazâde'nin Beyânu'l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi", 277.

³⁴ Bakhtari ve Soner, 277.

³⁵ Bakhtari ve Soner, 278.

Bu anlatımdan vâcibu'l-vücûd olan Hakk'ın varlığının, mümkün varlıkların maddesi veya mevzusu olduğu anlaşılmalıdır çünkü Hakk bunlardan münezzehtir. Bunun için Kemalpaşazâde, Allah ile mümkünât arasındaki ilişkinin vasıflanma ve hulûl olmadığını özellikle belirtir. Bu ilişki Vücûd'un varlıklarda zuhûr etmesi ve varlıkların onun zuhûrunu kabul etmesidir. Ancak tecelli ya da zuhûr ile hulûl arasındaki farkı bilmeyen bu hususta gereksiz konuşmuş olur. Kemalpaşazâde verdiği örneklerde meselenin aklen anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bu misaller tam olarak meseleyi izah etmemekle birlikte vehimleri ortadan kaldırmak içindir. Buna en iyi örnek deniz ve dalga misalidir. Deniz Allah'ın varlığını, dalgalar da "a'yân-ı sâbite"yi temsil eder. -A'yân-ı sâbite'nin Kemalpaşazâde'de karşılığı "kâbil olan mâhiyetler"dir.- Bu temsilde denizin zâtı varlığın hakikati olmaktadır. Onun dalgaları mahiyetlerin istidâdına göre ortaya çıkan şeylerdir ancak bu ilk anlaşılan manası ile Allah'ın zâtı ile mümkünâtın ilişkisine delil değil, kâbil olan mâhiyetlere delildir. Ona göre bunu yanlış anlayanlar denizin dalgalarını mümkünâtın hakikatleri olarak görmektedir. Hatta bundan hareketle bazı sûfilerin "her şeyin hakikatinin birliği"ni ifade etmelerini apaçık bir vehimdir. Ayrıca sûfilerin "sayısız aynada tek bir sûretle tezâhür edendir" sözü ile kasıtları da hakikatlerin onlara inişini aynalar mesabesinde görmeleridir. Bu ise, sûfilerin varlıklarda çokluğu kabul ettikleri manasına gelir.³⁶ O halde Hakk'ın varlığı tek iken, varlıkların hakikati çoktur. Bu sebeple sabit hakikatler ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısı ile her şeyin hakikatinin bir olduğu doğru bir ifade değildir.

Sonuç

Kemalpaşazâde Beyânü'l-Vücûd eserinde İbnü'l-Arabî'nin varlık görüşünü kısa ve öz bir şekilde izah etmektedir. İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ile ilgili lehine fetvası bulunan Kemalpaşazâde, onun büyük bir şeyh ve müctehit olduğunu belirtmiştir. Onun bazı kapalı sözlerinin ancak ehli tarafından anlaşılacağını, konuyu bilmeyenlerin ilmi olmadığı şeyin ardına düşmemesi gerektiğini söylemiştir.

Varlıkla konusunda kelam alanında da risâle yazan Kemalpaşazâde tasavvuf ile ilgili risâlesinde benzer dili kullanmıştır. Konuyu varlığın vâcib ve mümkün oluşu ekseninde anlatmıştır. İlâhî vücudu/varlığı anlatırken, nûr ayetinden ve İmam Gazzâlî'nin açıklamalarından hareketle mutlak nûr ve diğer varlıkları da o nûrun gölgesi olduğu şeklinde incelemiştir. Hakîkî varlığın sadece Allah'a âit olduğunu izah ederken, diğer varlıkların ne ifade ettiğini, ilgili ayet ve hadisler ışığında başta İbnü'l-Arabî olmak üzere, İmam Gazzâlî'den alıntılarla ve diğer sûfilerin şiirlerinden istifadeyle açıklamıştır.

Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin varlıklar hakkında a'yân-ı sâbite ile ilgili tespitini metin boyunca açıkladığı görülmektedir. Varlıkların Allah'ın ilmindeki haki-

³⁶ Bakhtari ve Soner, 278.

katleri olan “a’yân-ı sâbite”yi Kemalpaşazâde “kâbil olan mâhiyetler” olarak isimlendirmiştir. İbnü’l-Arabî’nin a’yân-ı sâbite’nin varlık kokusunu koklamamış olduğu görüşünün üzerinde durarak, bu konuda hiçbir varlığın Allah’ın varlığına bitiştirilemeyeceğini, varlıkların Allah’ın tecellileri olduğunu, bu hususta vehmedilen ittihad ve hulûl düşüncesinin yanlışlığını ayna, deniz ve dalga, deniz ve balıklar gibi misallerle anlatmaya çalışmıştır.

Varlık konusu ile ilgili sûfilerin “Ene’l-Hak” gibi şatahât türü sözlerine de yer veren Kemalpaşazâde, konuyu “O onları sever, onlar da Onu sever”³⁷ ayeti çerçevesinde anlatarak, kişide ilâhî muhabbetin coşması ile meydana gelen taşkınlığın sekr yani manevi sarhoşluk hali olup, bu sözlerin Hakk’ın kuluna tecelli ettiği durumlarda, hulûl, ittisal ve infisal olmaksızın ortaya çıktığını belirtir. Onun yorumuna göre bu durumdaki kimse “Ben” dediğinde kendi benliğini değil, gerçek “Ben”i kastetmiş olmaktadır.

Varlık konusunda sûfilerin görüşlerinin keşfi olduğunu, onların mecazdan hakikate yükselerek, ayne’l-yakîn mertebesinde, varlıkta Allah’tan başka hiçbir varlığın olmadığını müşâhede ettikleri kanaatindedir. Allah ile mümkinat arasındaki ilişkinin vasıflanma ve hulûl olmadığının altını çizmiş, bu ilişkinin varlıklarda zuhûr etmesi ve varlıkların onun zuhûrunu kabul etmesi şeklinde olduğunu söylemiştir. Tecellî ile hulûl arasındaki farkı bilmeyen kimselerin, bu hususta gereksiz konuşmuş olacaklarını belirtmiştir.

Kaynakça

- Bahârî, Midhat. *Leâlî-i Me’ânî*. İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdümları Matbaası, 1328.
- Bakhtari, Muhammed Zakir, ve Kocaoğlu Soner. “Kemalpaşazâde’nin Beyânü’l-Vücûd Risâlesinin Tahlil, Tahkik ve Tercümesi”. *Universal Journal of Theology* 6, no. 1 (t.y.): 247-88.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42:431-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güven, Mustafa Salim. “İbn Kemâl’in Vücûd Risâlesi’nin Ali Nihad Tarlan Tarafından Yapılan Osmanlıca Tercüme Eşliğinde İncelenmesi”. *EskiYeni Dergisi* 46 (2022): 169-220.
- İbn Kemâl. *Vücûd Risâlesi*. Çeviren Ali Nihad Tarlan. İstanbul: İBB Atatürk Kıtaphı, Yazma Eserler, t.y.
- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Resâilü İbn Kemal*. Editör Ahmed Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.
- Kılıç, Mahmud Erol. “İbnü’l-Arabî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 20:499-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kocaoğlu, Soner. “İbn-i Kemâl’in Beyânü’l-vücûd Risâlesi’ne Midhat Bahârî Tarafından Yapılan Leâlî-i Me’ânî Adlı Tercümenin Transkripti ve İncelemesi”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü, 2021.

³⁷ el-Mâide, 5/54.

- Muhyiddîn el-Arabî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fusûsü'l-Hikem*. Editör Ebu'l-Alâ Afîfî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1946.
- Özköse, Kadir. “Mümkün Varlıkların İlahi İlimdeki Ezeli Hakikatleri: Ayan-ı Sabite”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, no. 1 (2011): 15-36.
- Tek, Abdurrezzak. “İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9, no. 23 (2009): 281-301.
- Toksöz, Hatice, ve Rabia Gün. “Kemalpaşazâde'nin İsbât-ı Vâcib Yorumu ve Katkısı”. *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2 (2021): 19-40.
- Tûsî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-. *Mişkâtü'l-envâr*. Editör Ebu'l-Alâ Afîfî. Kâhire: ed-Dâru'l-kavmiyye, 1964.
- Uludağ, Süleyman. “A'yân-ı sâbite”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4:198-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.